

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**NAMES OF OBJECTS AND REALIA DERIVED FROM DENDRONYMS****Shahlo Nematullayevna Mitanova***Doctoral Candidate**Samarkand State Institute of Foreign Languages**Samarkand, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: dendronym, nomination, object names, realia, linguoculturology, national worldview.

Received: 01.02.26**Accepted:** 02.02.26**Published:** 03.02.26

Abstract: The article presents a linguistic analysis of object and realia names derived from dendronyms. The study examines the nominative potential of dendronyms, their role in naming objects of material culture, and their function in reflecting national worldview. Particular attention is paid to the semantic classification and linguocultural characteristics of dendronym-based lexical units. The findings contribute to a deeper understanding of the role of dendronyms in the linguistic system.

DENDRONIMLARDAN HOSIL BO'LGAN PREDMET VA REALIYA NOMLARI**Shahlo Nematullayevna Mitanova***Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti**Samarqand, O'zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so'zlar: dendronim, nominatsiya, predmet nomlari, realia, lingvokulturologiya, milliy tafakkur.

Annotatsiya: Maqolada dendronimlar asosida shakllangan predmet va realia nomlari lingvistik tahlil qilinadi. Tadqiqotda dendronimlarning nominativ imkoniyatlari, ularning moddiy madaniyat obyektlari nomlanishidagi roli hamda milliy dunyoqarashni aks ettirishdagi funksiyasi yoritilgan. Shuningdek, dendronimik asosli leksik birliklarning semantik tasnifi va lingvokulturologik xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari dendronimlarning til tizimidagi o'rnini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

НАЗВАНИЯ ПРЕДМЕТОВ И РЕАЛИЙ, ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ ДЕНДРОНИМОВ

Шахло Нематуллаевна Митанова*Докторант**Самаркандский государственный институт иностранных языков**Самарканд, Узбекистан***О СТАТЬЕ**

Ключевые слова: дендроним, номинация, названия предметов, реалии, лингвокультурология, национальное мышление.

Аннотация: В статье проводится лингвистический анализ названий предметов и реалий, образованных на основе дендронимов. Рассматриваются номинативные возможности дендронимов, их роль в формировании наименований объектов материальной культуры, а также их связь с национальным мировоззрением. Особое внимание уделяется семантической классификации и лингвокультурологическим особенностям дендронимически мотивированных лексических единиц. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию места дендронимов в языковой системе.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda leksik birliklarning shakllanishi, rivoji va tizimlashuvi masalalari doimo muhim ilmiy muammolar qatorida bo‘lib kelgan. Ayniqsa, tabiat obyektlari bilan bog‘liq nominatsiyalar, jumladan, o‘simlik va daraxt nomlari asosida shakllangan leksik qatlam til va inson tafakkuri o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan dendronimlar — daraxt va yog‘ochli o‘simliklar nomlari — tilshunoslikda mustaqil tadqiqot obyekti sifatida shakllangan birliklar sirasiga kiradi.

“Dendronim” atamasi yunoncha dendron — “daraxt” va onyma — “nom” so‘zlaridan tarkib topgan bo‘lib, daraxt va yog‘ochli o‘simliklarning nomlarini ifodalaydi. Tilshunoslikda bu termin fitonimlar tarkibidagi maxsus guruh sifatida shakllangan. Dastlab dendronimlar umumiy leksika doirasida ko‘rib chiqilgan bo‘lsa, keyinchalik ularning semantik va nominativ xususiyatlari alohida e‘tirof etila boshlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tilshunoslikka dendronimlarning kirib kelishi, avvalo, onomastik tadqiqotlarning kengayishi bilan bog‘liqdir. Atoqli va turdosh nomlarni tizimli o‘rganish jarayonida tabiat obyektlariga oid nomlar alohida leksik-semantik guruh sifatida ajratildi.

Dendronimlar dastlab biologiya va botanika fanlari doirasida o‘rganilgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan ularning nominativ, semantik, etimologik va lingvokulturologik imkoniyatlari tilshunos olimlar e‘tiborini torta boshladi. Natijada dendronimlar tilshunoslikning onomastika, leksikologiya, etnolingvistika va kognitiv lingvistika kabi yo‘nalishlarida faol tadqiq etila

boshlandi. Mazkur maqolada dendronimlarning tilshunoslikka kirib kelish jarayoni, ularning tadqiq etilish bosqichlari hamda zamonaviy tilshunoslikdagi o'rnini ilmiy jihatdan yoritiladi.

Bugungi kunga kelib tilshunoslikda nominatsiya jarayonlarini antropotsentrik va kognitiv yondashuvlar asosida o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, insonning atrof-muhitni anglash jarayonida tabiat obyektlari, xususan daraxt va o'simlik nomlari (dendronimlar) asosida hosil bo'lgan leksik birliklar alohida e'tiborga loyiqdir. Dendronimlar nafaqat biologik obyektlarni nomlash vositasi, balki moddiy va nomoddiy madaniyatni aks ettiruvchi predmet hamda realia nomlarining shakllanishida faol ishtirok etadi.

Daraxt nomlari asosida yuzaga kelgan predmet va realia nomlari xalqning tarixiy tajribasi, xo'jalik faoliyati, madaniy qadriyatlari va milliy tafakkurini o'zida mujassamlashtiradi. Shu bois dendronimik asosli nominatsiyalarni o'rganish lingvokulturologiya, etnolingvistika va kognitiv tilshunoslik nuqtayi nazaridan muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada dendronimlardan hosil bo'lgan predmet va realia nomlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinib, ularning semantik, madaniy va nominativ xususiyatlari yoritiladi.

Dendronimlardan hosil bo'lgan predmet va realia nomlari til tizimida ikkilamchi nominatsiyaning murakkab va ko'p qirrali ko'rinishini tashkil etadi. Bu jarayon insonning tabiat bilan uzoq asrlik o'zaro munosabatlari, xo'jalik faoliyati va madaniy tajribasi natijasida shakllangan. Daraxtlar inson hayotida nafaqat tabiiy resurs, balki muhim kognitiv tayanch sifatida ham xizmat qilgan. Shu bois dendronimlar asosida yuzaga kelgan nominatsiyalar tilning leksik boyligida alohida o'rin egallaydi.

Zamonaviy tilshunoslikda dendronimlarning nominativ salohiyati va ikkilamchi nominatsiya haqida ko'plab olimlar o'z fikrlarini bildirib kelishmoqda. Dendronimlar dastlab biologik obyektlarni nomlash vazifasini bajargan bo'lsa-da, keyinchalik ularning nominativ salohiyati kengayib, turli predmet va realia nomlarini shakllantirishda faol ishtirok etgan. Bu jarayon ikkinchi darajali nominatsiya orqali amalga oshadi, ya'ni mavjud nom yangi denotatni ifodalash uchun qayta semantizatsiyaga uchraydi.

Masalan, eman dendronimi avval daraxtni bildirsa, eman eshik, eman stol birikmalarida u mustahkamlik va ishonchlilik belgisi sifatida yangi nominativ vazifani bajaradi. Bu holat dendronimlarning semantik kengayish imkoniyatini ko'rsatadi. Bundan tashqari dendronimlarning Material-belgi asosidagi nominatsiya modellari ham ko'p uchraydi. Dendronimlardan hosil bo'lgan predmet nomlarining asosiy qismi material-belgi modeli asosida shakllanadi. Bunda daraxt nomi buyumning qaysi xomashyodan tayyorlanganini ko'rsatish bilan birga, uning sifat xususiyatlarini ham belgilaydi.

Masalan:

- eman – qattqlik, barqarorlik, uzoq xizmat qilish;

- yong‘oq – nafislik, chiroyli tuzilma, estetik qiymat;
- terak – yengillik, tez ishlov berish;
- archa – keng tarqalganlik, soddalik, iqtisodiy qulaylik.

Bu nominatsiyalar xalqning uzoq yillik amaliy tajribasi asosida shakllangan bo‘lib, til va xo‘jalik faoliyati o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ifodalaydi.

Quyidagi tahlilda biz dendronimlar asosida shakllangan maishiy predmetlar tizimini ham ko‘rib chiqdik. Maishiy buyumlar tarkibida dendronimik asosli nominatsiyalar ayniqsa keng tarqalgan. Bular kundalik hayotda zarur bo‘lgan buyumlar bo‘lib, ularning nomlanishida funksional va estetik omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Misollar:

- yong‘oq sandiq, eman javon, chinor eshik;
- archa rom, terak narvon, tut kursi.

Muhokama va natijalar. Bu birliklar xalqning turmush tarzi, uy-joy madaniyati va estetik qarashlarini aks ettiradi. Ayniqsa sandiq, eshik, javon kabi buyumlar oilaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, dendronimlar orqali ularning madaniy ahamiyati yanada kuchayadi. Mehnat qurollari va xo‘jalik predmetlarida dendronimlar.

Dendronimik asosli predmet nomlari qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilikka oid buyumlar tizimida ham muhim o‘rin tutadi. Bu buyumlarning ko‘pchiligi bevosita inson mehnati bilan bog‘liq bo‘lgani sababli material tanlash masalasi muhim bo‘lgan.

Masalan:

- yong‘oq dastali bolta,
- eman sopli belkurak,
- tut dastali ketmon,
- archa tayoq.

Bu birliklarda dendronim buyumning eng muhim qismi — dasta yoki sop bilan bog‘lanadi. Chunki aynan shu qism chidamlilik va qulaylik talablariga javob berishi lozim. Bu holat dendronimlarning baholovchi semantik yuklamaga ega ekanini ko‘rsatadi. Realia nomlari va dendronimlarning madaniy-semantik funksiyasi ham ko‘p bahsli va munozarali holatdir. Realia nomlari tarkibida dendronimlar ko‘pincha ramziy va konseptual ma‘no kasb etadi. Bunday nominatsiyalar muayyan xalqning urf-odati, marosimlari va qadriyatlari bilan uzviy bog‘liqdir.

Masalan:

- chinor beshik – uzoq umr, qudrat va avlod davomiyligi;
- tut beshik – baraka, himoya va muqaddaslik;
- chinor ustun – tayanch, kuch va muqaddas markaz;
- archa ustun – diniy va marosimiy ahamiyat.

Bu realialar dendronimlarning oddiy predmet nomidan madaniy konsept darajasiga ko'tarilganini ko'rsatadi.

Denderonimlarda metafora va metonimiya asosidagi semantik ko'chishlar. Dendronimlardan hosil bo'lgan predmet va realia nomlarining shakllanishida metaforik va metonimik ko'chish muhim rol o'ynaydi. Daraxtning tabiiy belgisi buyumning funksional yoki ramziy belgisiga ko'chiriladi.

Masalan:

- daraxtning mustahkamligi → buyumning ishonchliligi (eman stol);
- daraxtning uzoq yashashi → avlod davomiyligi (chinor beshik);
- daraxtning ko'pligi → baraka (tut bilan bog'liq realialar).

Bu jarayon dendronimlarning kognitiv xarakterini ochib beradi.

Denderonimlarda lingvokulturologik va kognitiv jihatlar. Dendronimlardan hosil bo'lgan predmet va realia nomlari xalqning ekologik tafakkuri va tabiatga munosabatini aks ettiradi. Ular orqali milliy madaniyatda muhim bo'lgan konseptlar – baraka, mustahkamlik, himoya, davomiylik lisoniy shaklga ega bo'ladi.

Shu bois dendronimik asosli nominatsiyalarni o'rganish tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki madaniy xotira mexanizmi sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak o'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, dendronimlardan hosil bo'lgan predmet va realia nomlari til tizimida muhim nominativ, semantik va madaniy qatlamni tashkil etadi. Ushbu birliklar insonning tabiat bilan amaliy aloqasi natijasida yuzaga kelib, moddiy madaniyat va milliy tafakkurning lisoniy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.

Dendronimik asosli predmet nomlari, bir tomondan, buyumning material xususiyatlarini aniqlab bersa, ikkinchi tomondan, xalqning baholovchi va ramziy qarashlarini ifodalaydi. Realia nomlari esa bu jarayonni yanada chuqurlashtirib, dendronimlarni madaniy va konseptual axborot tashuvchisiga aylantiradi. Mazkur birliklarni tahlil qilish til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berish imkonini beradi. Ayniqsa, dendronimlarning metaforik va metonimik ko'chishlar orqali predmet va realialar nomlanishida ishtiroki inson tafakkurining konseptual mexanizmlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi. Dendronimlardan hosil bo'lgan predmet va realia nomlari nominatsiya nazariyasi, etnolingvistika va lingvokulturologiya uchun istiqbolli tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ularni tizimli, qiyosiy va kognitiv jihatdan o'rganish milliy tillarning leksik boyligini, madaniy xotirasini va dunyoqarashini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Anorqulov S.I. Nemis toponimlarining etimologik qatlamlari. Samarqand 2024
2. Telia V. N. Lingvokulturologiya. Moskva, 1996.

3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. Москва, 1987.
4. Qoraev S. O'zbek onomastikasi. Toshkent, 2006.
5. Ernazarov T. O'zbek toponimlarining etimologiyasi. Toshkent, 2006.
6. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1969.
7. Humboldt W. von. On Language. Cambridge, 1988.
8. Lyons J. Semantics. Cambridge, 1995.